

LBRIS

We know
books

Proiect editorial apărut sub egida
ASOCIAȚIEI SOCIETATEA SCRITORILOR DIN BISTRIȚA-NĂSĂUD
și
REPREZENTANȚEI BISTRIȚA-NĂSĂUD A FILIALEI CLUJ A
UNIUNII SCRITORILOR DIN ROMÂNIA

Îngrijitorul volumului mulțumește Doamnei Rodica Lăzărescu
pentru sprijinul acordat la alcătuirea prezentei antologii.

© Andrei Moldovan

Editura Școala Ardeleană

Cluj-Napoca, str. Mecanicilor nr. 48

Redacția: tel. 0364-117.252; 0728.084.801

e-mail: office@scoalaardeleanacluj.ro,

redactie@scoalaardeleanacluj.ro

Difuzare: tel./fax 0364-117.246; 0728.084.803

e-mail: difuzare@scoalaardeleanacluj.ro,

esadifuzare@gmail.com

www.scoalaardeleanacluj.ro

Descrierea CIP este disponibilă
la Biblioteca Națională a României
ISBN 978-606-797-409-6

Copertă: Eduard Grecu

Editor: Vasile George Dâncu

Tehnoredactare: Cristina Brait

„BULEVARDUL” NICULAE GHERAN

Antologie îngrijită de
Andrei Moldovan

Cluj-Napoca

capacitatea. Sunt precizări pe care acum le consider mai utile, decât să reiau opiniile mele despre *Ion*, *Răscoala* sau *Gorila*, ce se găsesc în ediția de *Opere* sau în cuprinsul volumului de față, ca și-n cărțile confrăților mei. Vorba lui Bacalbașa, le știu și civilii.

În rest, ce să adaug? Ş-aşa mă jurasem să nu mai scriu un rând despre Rebreanu. Adevărată infamie față de cel care, cu decenii în urmă, îmi venea unchi, tolerabilă azi, când mi-a devenit nepot. Mi-era teamă să n-ajung ca regretatul Barbu Theodorescu, exeget al operei lui Iorga, care, când te întâlnea pe undeva, te prindea de un nasture și nu te lăsa până nu-ți vorbea despre cel căruia îi închinase o bibliografie, cu peste 35.000 de titluri, fără de care – nota savantul – n-ar fi putut scrie istoria românilor în zece volume. Într-un fel, și edițiile critice au deschis și deschid cărări noi cercetătorilor dornici să aprofundeze aceeași tematică, împlinindu-și menirea.

Ce să mai scriu? Întorc privirile și mă uit la cărțile înaintașilor, care, la rândul lor, s-au încumetat să deschidă mari șantiere culturale, făuritori ai unor ediții monumentale, urmate de cărți personale: *Eminesciana* a apărut în același an cu decesul magistrului Perpessicius. Mai norocos, Șerban Cioculescu a apucat să publice *Caragialiana* cu 14 ani înaintea subitului, pe care și-l dorea spre sfârșitul vieții. Dumnezeu l-a ascultat.

Ajuns la vârsta lui, m-aș bucura să am aceeași baftă.

București, 22 mai 2016

Prefață la *Rebreniana*

CUPRINS

A trăi pentru Liviu Rebreanu

ION VLAD Liviu Rebreanu	9
IRINA PETRAȘ Arta de a fi învingător	23
ION SIMUȚ A trăi pentru Rebreanu.....	28
CORNEL UNGUREANU Niculae Gheran și comedia scrisului.....	34
CONSTANTIN CUBLEȘAN <i>OPERE</i> de Liviu Rebreanu. Ediție critică de Niculae Gheran	36
C. STĂNESCU Femeile lui Rebreanu	43
OVIDIU PECICAN Un mit critic.....	54
GHEORGHE GLODEANU <i>Rebreniana</i> sau O viață pentru o operă	62
RODICA LĂZĂRESCU Cu Niculae Gheran în intimitatea familiei Rebreanu	69
ION FILIPCIUC De la <i>Calvarul</i> lui Liviu Rebreanu la „calvarul” lui Niculae Gheran.....	76

MIRCEA POPA
Liviu Rebreanu și editorul său..... 92

ANDREI MOLDOVAN
„Adio, domnule Rebreanu!”107

Arta de a fi învingător

MIRCEA MUTHU
Epică și Memorie 117

HORIA GÂRBEA
Niculae Gheran, *Arta de a fi păgubaș*: vol. I *Târgul Moșilor* 122

CONSTANTIN COROIU
Niculae Gheran și revanșa talentului..... 124

C. STĂNESCU
Triumful unui păgubaș..... 138

RODICA LĂZĂRESCU
Niculae Gheran – *Arta de a fi păgubaș* ... învingător 147

THEODOR CODREANU
Ex-temporale..... 166

ZENOVIE CÂRLUGEA
Un uriaș din breasla cărțarilor – Niculae Gheran..... 182

PETRE ISACHI
„Când te-ai mărturisit ultima oară?”
sau ce înseamnă sinceritatea în arta romanului.....188

MONICA GROSU
Amintiri dintr-o țară tristă, plină de umor..... 195

CONSTANTIN CUBLEȘAN
Publicistul Niculae Gheran 198

ANDREI MOLDOVAN
Vinul pierdut.....203

Evocări, crochiuri, urări

DUMITRU RADU POPESCU
Prințul Gheran217

RADU VOINESCU
Gheranizând.....220

MIHAI NEAGU BASARAB
Pe urmele lui Niculae Gheran.....222

OLIMPIU NUȘFELEAN
Lupta cu giganții227

VARTAN ARACHELIAN
La o aniversare: Domnul Gheran nu răspunde la 112232

VIRGIL RAȚIU
La Niculae Gheran. Despre o carte cu întrebări și mai multe
nerăspunsuri (fragment)236

MENUȚ MAXIMINIAN
Niculae Gheran, o abordare jurnalistică.....240

DUMITRU COJOCARU
Zile și seri memorabile la Palanca și Tescani.....245

ICU CRĂCIUN
La mulți ani, Domnule Niculae Gheran!.....251

ANDREI MOLDOVAN
Era într-o vară...253

Addenda

NICULAE GHERAN
Cuvânt înainte și înapoi.....259

ION VLAD
LIVIU REBREANU

1
„Dosarul” creației

În 1977 apărea la Editura „Eminescu”, grație unui remarcabil cercetător (am numit-o pe Cornelia Ștefănescu), „dosarul” la *Scrinul negru*, cuprinzând o extraordinară și revelatoare arhivă de natură să explice mecanismul creației și inițiativele unui romancier provenit din familia balzaciană a genului, familie ce se extinde, cum se știe prea bine, până la cele mai recente experiențe ale epicii. Pregătirea unui text, confluența unor elemente extraliterare dintre cele mai diverse și mai heterogene, transgresarea evenimentului – oricât de însemnat ar fi el –, concentrarea eforturilor asupra unor lumi posibile (echivalențe superioare, create, ale lumii), sunt termeni ai unei discuții consacrate poeziei și genezei unei opere epice. Ea înseamnă, în primul rând, discurs epic, ordonare a componentelor în virtutea unei sintaxe specifice, un sistem semnic generator al lumilor fictive și perfect veridice ale creației autentice. Balzac sau Proust, Camil Petrescu sau William Faulkner au pregătit operele în spațiile unui laborator ce se reconstituie nu fără eforturi și nu fără sacrificii reale, superioare ale unor autori de ediții. E cazul, în mod cert, al lui Nicolae Gheran, autorul ediției Liviu Rebreanu, cercetător sprijinit în mod generos de Puia-Florica Rebreanu, căreia îi datorăm, de altminteri, în aceeași colaborare, suita

epistolară din volumul *La lumina lămpii* (1981, Editura „Minerva”).

Dosarul și documentele privitoare la romane, în special romanul din 1938, *Gorila*, sunt rezultatul unei explorări absolut unice pentru istoria edițiilor din scriitorii secolului XX românesc și avem să recunoaștem la Niculae Gheran un demers care poartă însemnele devotamentului pentru operă, ale cunoașterii și disciplinei intelectuale. Deși condiția editorului nu e de invidiat, cum o știm prea bine, și cum atari întreprinderi cer adevărate sacrificii, avem să înțelegem ecoul unei ediții precum cea încheiată de acest admirabil cercetător dublat de un fin exeget, cum ne confirmă *Studiul introductiv* la volumul al X-lea de *Opere* (1981, Editura Minerva), volum consacrat prezentării textului și „dosarului” (parțial) pentru *Gorila*.

Filele documentelor se completează prin notele, comentariile și prin *Addenda* la volumul IX, cuprinzând romanele *Jar* și *Amândoi* (1978, Editura Minerva); important e, însă, faptul că ne aflăm în fața unei interpretări care-și asumă textul, în primul rând, ca argument, și își anexează un impresionant număr de note și însemnări dintr-un „jurnal” de scriitor (un posibil „jurnal de creație”) sau dintr-un „dosar” de confesiuni; la un loc, lumea cărții, sistemul său de referințe, conexiunile și confruntările de evenimente (declarații, fapte, acțiuni etc.), multiplele conotații generate de lecturi reluate ale cărții precum și răspunsurile date azi textului restituie un roman. Îl confruntăm în continuare sub specia evenimentelor de atunci și sub semnul devenirii istoriei, neuitând, însă, că avem de-a face cu un text literar, cu un anume discurs narativ (o proză de tip obiectivat, în parte, descinzând din formula și tipologia balzaciană a narațiunii), având inegalități și consecvențe explicabile pentru perspectiva și apropierea de evenimente în cazul lui Liviu Rebreanu.

Cert este, cum observă Niculae Gheran, că volumele din *Gorila* (1938, Editura „Universala Alcalay” 1-2) nu puteau fi

primite cu entuziasm de puterea politică a vremii și că, ulterior, rezervele se vor înmulți. Editorii de acum ai romanului au, prin urmare, de refăcut istoria și de reconstituit avatarurile unui text care se cere citit azi cu deplina înțelegere a faptelor, a raporturilor de forță, dar, mai cu seamă, cu înțelegerea specificității unei creații care re-face, în virtutea transfigurării și a recreării, o lume și un număr de personaje-semn pentru un timp determinabil estetic și nu numai istoric. Liviu Rebreanu se afla într-un moment în care autoritatea sa literară era nu o dată atacată, mai mult sau mai puțin agresiv, iar raporturile cu confrății săi indică o tristă tradiție și un anume bizantinism în relațiile literare. Scriitorul avea, însă, conștiința valorii lui. Așa se explică, cred, ezitățile, chinuitoarele întoarceri la text, contorsiunile scrisului și, probabil, unele echivocuri în reprezentarea evenimentelor. Vreau să precizez de la început că „dosarul” impresionant al romanului precum și „romanul romanului”, edificate din documente literare absolut convingătoare și autentice, impuneau repunerea în circulație a textului, dar că nu cred necesar să-l absolvim total pe Liviu Rebreanu de consecvențe în ce privește viziunea și perspectiva sa politică. Decantarea faptelor era mai anevoioasă pentru scriitorul care trăia evenimentele și ne explicăm unele distorsiuni prin confuziile și prin deruta acelor ani, atât de tulburi sub aspect politic și ideologic. Istoria romanului, restituită prin mărturiile de o indiscutabilă valoare și elocvență, cuprinde un excelent „roman al romanului” construit de Niculae Gheran din însemnări, note, răspunsuri ale scriitorului, confesiuni literare, pagini de jurnal și fragmente de scrisori. Sunt însemnări din perioada 1928–1941, fără îndoială interesante și pentru că înregistrează atmosfera, pulsul și seismele unei perioade extrem de agitate în ordinea evenimentelor internaționale și a realităților social-politice din România interbelică.

Ediția Liviu Rebreanu ne oferă o constatare nu fără însemnătate pentru istoricul *Gorilei*. Caietele care completează

„romanul” unor opere precum *Răscoala*, *Jar* și *Amândoi* (vezi volumele 8 și 9 ale ediției lui Nicolae Gheran) cuprind trimiteri la un proiect epic ce se conturează treptat, devenind „scenariul” narativ al romanului din 1938. Referințele nu sunt izolate și subliniază un demers epic conceput ca un proiect compozițional tot mai exact pe măsură ce „jurnalul” romanului *Gorila* se scrie sub imperiul ezitărilor, dificultăților, ecurilor din afară, sau sub semnul unui mecanism creator defel simplu sau, cu atât mai puțin, previzibil în etapele parcurse. Situația specială a „dosarului” explicată de Nicolae Gheran („Pentru prima oară în editarea *Operelor*, publicarea caietelor de creație și a variantelor unei lucrări a precedat astfel tipărirea operei în cauză”), se cuvine subliniată și printr-un atribut special: restituirea textului ediției apare ca un act deliberat în sensul interpretării, ca un proces asumat și ca o situație într-un context cu multiple referințe (sociale, istorice, politice, culturale, morale, strict personale, subiective etc.) în sfera creației propriu-zise și, mai cu seamă, dincolo de aceasta. În acest spațiu are cititorul de aflat elementele pentru un impact concludent, edificator și real cu textul, pentru o lectură care să statueze un cod contemporan ce nu ignorează lecturi anterioare sau, altele, paralele.

Receptarea romanului *Gorila* este înainte de toate un act interpretativ, de ordinul lecturii și al reacției noastre, azi, la un text scris în anume circumstanțe istorice, în continuarea unei opere și în virtutea unei experiențe de prozator credincios unui tip de discurs narativ de natură strict obiectivă. Nici o altă carte a scriitorului n-a produs atâtea operațiuni precum *Gorila*, ține să ne-o spună autorul ediției, deși impresia cititorului cred că este aceea că orice text cu multiple referințe la istorie impune integrarea lui într-un sistem mai larg de considerații. Sigur e că romanul „nu este rezultatul unui moment conjunctural” (vezi cap. *Confluente* din vol. 9, p. 578), că Liviu Rebreanu a urmat, consecvent cu sine însuși, preceptele

unei poetici narrative pentru care evenimentele, raporturile umane și spectacolul lumilor sunt elemente consubstanțiale, asimilate în proiectul pentru viitoare reprezentări epice de tip românesc. Și tot atât de sigur e, pentru a ne asocia elogiilor aduse autorilor ediției, că un exemplar act științific ne stă la dispoziție prin ediția Liviu Rebreanu, prin invitația de a propune un recurs la lecturi anterioare prin argumentul documentelor puse la îndemâna cititorului (cf. pp. 582–583 din „*Confluente*”, vol. 9).

În *Addenda* la volumul 9 sunt transcrise fragmente din câteva proiecte epice. Printre acestea, *Mojarul iluziilor* (1932), *Întorsătura* și *Vălmășagul* sunt reluate, cum se poate observa la o confruntare a textului, în *Jar* și *Gorila*, unde primele două capitole (*Întorsătura*, *Vălmășagul*) reiau titlurile unor „schite” epice cu indecizii și simple sugestii dezvoltate ulterior în formele consacrate ale căilor pomenite. „Romanul romanelor” rezultă de fapt din seria de însemnări (note, file de jurnal, declarații, interviuri, pagini de manuscris etc.) care certifică un fapt: încă din perioada 1927–1933 se conjugă și se regroupează elemente recreate și absorbite în textele de mai târziu. Așadar, ideea că *Gorila* nu este romanul unor împrejurări imediate, că este un text elaborat într-un îndelung și complicat proces (laborator), că este romanul destinat relevării unor mecanisme sociale și configurării unui personaj extrem de complex, înscris într-o tipologie literară prestigioasă a arivistului, deține serioase argumente. Unele dintre acestea se află în mărturisirile scriitorului, confesiuni înscrise în „romanul” romanului: „Evenimentele m-au ajuns din urmă – notează scriitorul – într-atât, încât s-ar putea spune de cei care nu știu de câtă vreme lucrez la această carte – că e vorba de un roman de actualitate, de un roman «cu cheie».” Că termenul de actualitate are la Liviu Rebreanu sensul de element conjunctural și că elemente pentru un roman „cu cheie” sunt totuși în *Gorila*, în ciuda declarației prozatorului,

mi se par lucruri relativ evidente deocamdată. Mai sigure sunt paginile și fragmentele din „jurnalul” scriitorului (și acestea incluse de fapt în „romanul romanului” său). Însemnări din 1929 și 1930 înregistrează conflicte cu Pamfil Șeicaru sau (27 februarie 1930) că „Mi se pare că sunt și cel mai dușmănit scriitor de azi”. Reacțiile la campaniile din *Curentul* lui Șeicaru, starea suflească a prozatorului, nu o dată copleșitor agravată de raporturile sale cu alți scriitori, oameni politici etc. și mărturisită fără ezitări în corespondență (vezi *La lumina lămpii*), par să contrazică afirmația că *Gorila* n-ar fi un roman „cu cheie”. Ca dovadă următoarea însemnare din 28 noiembrie 1930, importantă pentru că enunță certitudinea unui proiect literar și un posibil „model”: „Și așa avea atâtea de făcut! Atâtea romane îmi forfotesc în minte: *Gorila*, având erou pe Pamfil Șeicaru și toată lumea stranie zisă intelectuală, din presă și teatru; apoi Popescu, sau așa ceva, în care să pun tipul reprezentativ al orășeanului român, funcționarul; apoi *Iubirea cea mare sau Iubirea eternă*, nu știu cum voi boteza-o, tratând despre iubirea fatală, care e mai tare decât orice voință umană și atâtea altele”. Însemnarea păstrează sugestia (necesară) pentru personajul-semn/ cheie din *Gorila*, Toma Pahonțu, și numai parțial pentru universul presei și al teatrului (presa există prin întreprinderea lui Pahonțu cu România, ziarul condus de el).

În ce privește motivul erosului, dominator și devorator, el există în *Gorila* ca unul dintre motivele dominante ale cărții și ale personajului principal. *Obsesia Gorilei*, roman despre mecanismele politicii epocii burgheze (parlamentarism, partide, strategii, apariția și agresivitatea mișcărilor de extremă dreaptă etc.), reapare în diverse note ale „jurnalului”. O notă din decembrie 1931 menționează: „Pe Șeicaru mai ales nu vreau să-l exploatez, ca să-mi rămâie pentru *Gorila*”, în timp ce reflecțiile ce țin de poetica romanului (frecvente în „Mărturisirile” scriitorului) vorbesc despre simfonismul

compozițional al structurilor imaginate, despre organizarea unor spații narative (ceva „simfonic cu acțiune multiplă, în progresiune simultană”). Procesul este îndelungat și abia în 1937 prozatorul consemnează elaborarea (aproximativă) a primelor trei capitole din *Gorila*. Înainte (octombrie, 1934), scriitorul intrase în febra scrisului și transcriem o însemnare care relevă nerăbdarea și vocația transfigurării realului în sisteme de reprezentări: „De-abia aștept să pot începe la *Gorila*. În fond, e singura plăcere și bucurie pentru mine, să scriu. Creând o lume fictivă, parcă o uiți pe asta dimprejur oricât te inspiri din ea”. „Lumea fictivă” a romanului era proiecția unor lumi pe fondul unor realități românești ce nu puteau fi ignorate de romancier.

2

Romanul lui Liviu Rebreanu

„Jurnalul” romancierului conține informații și mai precise pentru situarea intențiilor – și așa vrea să nu uităm că elementul intențional nu coincide totdeauna cu proiectul epic și cu atât mai puțin cu structura narativă încheiată, devenită text apt pentru analiză în calitate de discurs narativ unui scriitor intens cutreierat de ideea unei construcții epice cu o largă privire asupra relațiilor sociale și umane. „*Gorila* — afirmă scriitorul în 1937 — trebuie să aducă noutate. În orice caz, să arate cum se scrie un roman social urban român. La noi toate romanele de acest fel au fost satirice, pătimășe. Autorii se războiau cu anume date sociale în loc să creeze oameni”. Ce ar fi dorit să fie un atare „roman social urban” se înțelege din proza din 1938, chiar dacă *Gorila* nu este deplina confirmare a proiectului, intențiilor și ambițiilor romancierului. Prin raportare la alți prozatori (Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Gib Mihăescu), accentele satirice nu lipsesc nici la Liviu Rebreanu,

chiar dacă sunt mai cenzurate de registrul obiectivării narative. Unele elemente din „jurnal” sunt mai puțin limpezi în ce privește „omul nou, românul nou!” imaginat. Cert e că avem de-a face cu un roman politic și social (categorii atât de relative totuși) despre politică (=gorila), dezavuată evident de un scriitor care are ascendentul privirii detașate, obiective și animate de conștiința adevărului.

Obiectivarea epică și, prin urmare, refuzarea pamfletului nud, a romanului satiric (să zicem, de tipul *Sectarilor* lui Ion Agârbiceanu sau al romanului neosămănătorist al lui Cezar Petrescu), sunt datele unui program literar de natură să explice prezentarea tuturor faptelor și fenomenelor cu o anume semnificație pentru lumile create. Liviu Rebreanu a sancționat sub specia literaturii și prin literatură mecanismul vieții politice românești din perioada interbelică, a întreprins „studiul” (etiologia) unor fenomene și procese care au dus în cele din urmă la falimentul parlamentarismului burghez la noi, la agresiunea și violența grupărilor fasciste de extremă dreapta. Politica, „gorila”, monstrul dezlănțuit și pățimaș, desfigurat și amenințător, este obiectul acestei observații convertite în narațiune, personaje-semn și evenimente ale ficțiunii care compun lumi, lumi credibile sub semnul narativității.

Remarcam însemnările lui Liviu Rebreanu consacrate viziunii compoziționale; în *Mărturisiri*-le prozatorului provocate de D. Caracostea, scriitorul acorda spațiului epic și aspectelor legate de construcția epică un loc esențial. E explicabil astfel de ce în însemnările despre *Gorila* notele privitoare la compoziție sunt relativ numeroase. În decembrie 1936 menționa: „Materialul îl am tot atât de organizat sau haotic cum îl aveam la *Răscoala* sau *Ion*”. Fervoarea compozițională e firească la romancier, prin excelență un constructor, organizând structurile narative, plasându-le într-o durată și într-un spațiu cu multiple determinări exterioare textului sau, altele, intertextuale (ca

sursă și sugestii epice). Iată o altă notă din ianuarie 1937: „Îmi trec prin minte mii de alte lucruri, numai fraza salvatoare nu vine, fraza care să fixeze ritmul adevărat”. Și aici înregistrăm un component al mecanismului creației, element propriu laboratorului romancierului nostru. Proza are nevoie de o sintagmă cu valoare ordonatoare, în măsură să dea ritmul și impulsul operei, în care se exprimă un element definitiv. Iată o altă remarcă din același an: „Nu-mi place deloc începutul și fără început nu pot merge mai departe, fiindcă-mi lipsește linia și ritmul”. Parcă am citi o posibilă confesiune semnată de Marin Preda în care avem să vedem oricând un continuator al lui Liviu Rebreanu (pentru *Gorila*, corespondentul ar putea fi *Delirul*, ca roman politic și ca roman al evenimentelor transfigurate artistic). Când Liviu Rebreanu declara în *Mărturisiri* (cf. *Mărturisiri literare*, 1971, Editura Minerva): „Realitatea pentru mine a fost numai un pretext pentru a-mi putea crea o altă lume, nouă, cu legile ei, cu întâmplările ei ...”, el reafirma un principiu fundamental al realismului și, în consecință, stabilea premisa unei poetici interesate de structura operei și de natura unui discurs organizat prin stabilirea unor unități ce dau romanului fluentă necesară. În cazul *Gorilei*, urmând unui model compozițional verificat în *Ion* și *Răscoala*, soluția adoptată pentru a compune datele potențiale ale dezvoltării narative este aceea a prezentării, într-un spațiu vizual și prin succesive treceri de la un plan (personaj) la celălalt, a unei logodne. E capitolul întâi (*Întorsătura*), cu numeroase pagini consacrate ceremoniei logodnei (Corina Rotaru și Teofil Drugeanu), și cu un început care face mențiunea termenului de bază: politica, simbolic reprezentată în titlul romanului (*Gorila*). Așadar, începutul romanului: „—Nu, zău, m-ați amețit cu atâta politică! izbucni d-na Emilia Cornoiu într-un grup de bărbați, așteptând începerea ceremoniei”. Treptat, romanul își dezvăluie intențiile (motive, personaje, raporturi), încât primul capitol

al cărții (organizată în nouă capitole), aduce în prim-plan personajul-cheie al romanului, Toma Pahonțu (nu înainte de a-i fi înfățișat pe ceilalți participanți la scenariul epic), marchează întâlnirea acestuia cu Cristiana Belcineanu, obiectul unei pasiuni, care potențează ambițiile politice și sociale ale protagonistului și apoi cristalizează motivele generale: politica (cap. II *Vălmășagul*), strategiile și combinațiile unei politici falimentare și primejdioase (cap. III *Treptele*), presa și conjunctura politică (cap. IV *Interval*) etc. În structura simetrică a romanului lui Liviu Rebreanu, spectacolul unei lumi văzute devine un termen compozițional esențial. Iată de ce în ultimul capitol (*Spovedanii*) se adaugă două momente: înmormântarea lui Toma Pahonțu și unul mult mai apropiat de cerințele unui spectacol derulat pe ecranul textului: procesul.

Soluțiile lui Liviu Rebreanu provin din experiența romanului obiectivat, urmând unei structuri alternate de planuri, introducând (vezi cap. întâi) biografia protagonistului („A pornit apoi să cucerească Bucureștii) și asociindu-i un motiv familiar literaturii epice românești interbelice: deruta intelectualului, proiecte, aspirații înșelate, dezamăgiri etc. Motivul se regăsește la Camil Petrescu, în proza lui Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu sau într-un roman precum *Donna Alba* al lui Gib I. Mihăescu, al cărui personaj are nu puține înrudiri cu Toma Pahonțu. Antecedentele personajului lui Liviu Rebreanu, caracter stendhalian, ipostază extrem de interesantă și de nuanțată a arivistului, dintr-o familie literară vastă, sunt de aflat în aceleași circumstanțe sociale și istorice: războiul, răsturnările petrecute, ambițiile, avalanșa de partide și de poftite politice: „El se pregătise pentru o viață normală într-o lume cuminte care însă acuma se zvârcolea la pământ cu așezările ei sociale frânte bucăți, cu ierarhia valorilor răsturnată”. Punerea în temă cu motivele cărții se face, așadar, la nivelul edificării unui text care-și produce semnificațiile prin recrearea unor date extrase din spectacolul general al societății românești

și transformate într-o realitate concentrată, interpretare și analiză a evenimentelor prin destinele individuale ale romanului.

În sfera motivelor romanului lui Liviu Rebreanu, text consacrat analizei mecanismului și structurilor vieții politice (firește, nu poate fi vorba de substituirea examenului sociologic propriu-zis), dezbateră ocupă un loc însemnat și, mai exact, aș numi *Gorila* un roman despre mecanismul și structura retoricii politice. Retorica, în plin proces de degradare (vocabularyul poate da indicații interesante despre fanatismul politic, despre limbajul formațiilor extremiste, despre orizontul, fatal restrâns și primitiv, al doctrinelor totalitare, de tip fascist etc.), devalorizată și, în consecință, sancționată și sancționabilă, este obiect al observației lucide, analitice, comunicate obiectivat (ca formulă narativă) de către prozator. Strategiile parlamentarismului românesc, combinațiile și cartelurile politice, crizele de guvern provocate, metamorfozele politice, amoralitatea unor „actori” ai partidelor, endemica dezagregare a structurilor politice burgheze sunt discutate în atmosfera creată după primul război mondial. Să reținem la Liviu Rebreanu reînțoarcerea la condiția morală a Transilvaniei, teritoriu invocat în dezbateră și plasat în atenție și prin personaje precum Titu Herdelea. Motivele dezbaterilor deceniilor trei și patru nu lipsesc și „obiectivitatea” scriitorului lasă actorilor implicați să pună în discuție (aceeași retorică, nuanțată doar de fanatism sau de demagogie) partidele, exacerbarea naționalistă a drepte și a extremei drepte. Cum spuneam, Liviu Rebreanu nu produce un roman satiric sau un roman-pamflet („Opera literară nu poate fi pamflet”, notează scriitorul), dar condamnă politicianismul („Gorila nu este un personaj propriu-zis, ci simbolizează pacostea care a fost pentru țara noastră *politica*” (s.a.). Sigur, am putea să ne întrebăm despre ce politică a fost vorba, dacă nu cumva romanul lasă într-o anume ambiguitate tema